

УЗАГАЛЬНЕНА ТИПОЛОГІЯ ТРАДИЦІЙНОГО КОМПЛЕКСУ ВБРАННЯ УКРАЇНЦІВ
СХІДНОГО ПОДІЛЛЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

У процесі ґрунтовного аналізу наукових та краєзнавчих праць, статей, а також музейних фондів колекцій народної ноші у статті висвітлюється проблема формування класифікації традиційного комплексу вбрання українців історико-етнографічного регіону Поділля ХІХ – початку ХХ ст. Вперше робиться спроба створення узагальненої типології народного костюма українців безпосередньо східноподільської локальної зони.

Ключові слова: традиційний комплекс вбрання, українці Поділля, східноподільська локальна зона, узагальнена типологія, народний костюм, музейні колекції, натільний, поясний, плечовий і верхній одяг, головні убори, взуття, прикраси, пояси, доповнення до одягу.

Високий рівень розвитку традиційних ремесел у селах історико-етнографічного регіону Поділля вплинув на виникнення надзвичайно великого різноманіття народних комплексів вбрання українців усіх локальних зон цього мальовничого краю. Причому і буденні, й святкові та обрядові (передусім весільні) строї подолян різняться серед національної ноші українців інших регіонів своїм оригінальним декором та вишуканістю усіх доповнюючих деталей, які утворюють цілісну і довершену композицію костюма й підкреслюють його гармонійну єдність.

Однак актуальний на сьогодні процес дослідження особливостей комплексів одіжі усіх етнографічних районів України, в тому числі й Поділля та його субрегіонів зокрема, насамперед тісно пов'язаний із формуванням загальної класифікації народного вбрання. Тому саме питанню створення узагальненої типології традиційного строю українців східноподільської локальної зони присвячуємо нашу статтю у рамках дисертаційної роботи.

Насамперед, враховуючи аналіз існуючих концепцій щодо сучасних історико-географічних та історико-етнографічних меж Поділля, яке не складало і досі не складає єдиної територіальної одиниці, та історію виокремлення території краю, спробуємо визначити обриси його східного субрегіону. Етнографічні кордони Східного Поділля окреслимо по річках: на півдні – Дністер, на сході – Ятрань, на північному сході – Ягорлик, Кодима і Синюха, на півночі – Случ. Виходячи з цього, до складу східноподільської локальної зони включимо наступні райони таких областей: Вінницької (усі); Житомирської – Бердичівський і Любарський; Кіровоградської – Гайворонський, Голованівський та Ульяновський; Одеської – Балтський, Кодимський та Савранський; Миколаївської – Кривоозерський та Черкаської – Христинівський район. З огляду на локальні відмінності комплексів традиційного вбрання подолян Вінниччини та центрально-південних районів Хмельниччини вважаємо за необхідне зонально відокремлювати Східне Поділля від Центрального.

Історіографія досліджуваної проблеми охоплює праці видатних науковців і етнографів, а саме: П. Чубинського (1877) [34], Х. Вовка (1928) [7], В. Білецької (1929) [2], О. Воропая (1966) [8], І. Спаського (1970) [23], К. Матейко (1977) [17], Л. Бурачинської (1992) [4], Г. Стельмашук (2013) [24], Т. Кара-Васильєвої (1994) [13], К. Матейко (1996) [18], Т. Ніколаєвої (1994, 1996, 2005) [20], М. Білан і Г. Стельмашук (2000) [1], Л. Булгакової-Ситник (2005) [3], З. Васиної (2006) [5], Є. Причепія і Т. Причепій (2007) [6], О. Федорчук (2007) [25], О. Косміної (2008) [15] та Г. Врочинської (2008) [9]. Велике значення для формування класифікації народного строю східних подолян мають праці місцевих дослідників: В. Косаківського (2003, 2013) [14], Л. Пономар (2003) [21], Т. Гончарук (2005) [11], Л. Дяк (2005) [12], Т. Марченко (2005) [16], Л. Гальчевської (2008) [10] і Г. Медведчук (2010) [19].

Тому на основі аналізу створених класифікацій та опрацьованих власноруч фондів колекцій традиційного вбрання Національного музею українського декоративного мистецтва України (м. Київ) [29], Українського центру народної культури «Музей Івана Гончара» (м. Київ) [33], Вінницького обласного [27], Бершадського [26], Оратівського [30], Тиврівського [31] та Тульчинського [32] районних краєзнавчих музеїв, навчально-наукової лабораторії з етнології Поділля Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського [28] і приватної колекції одягу В. Косаківського (Вінниччина) [22] ми здійснимо спробу вперше сформувати класифікацію народної ноші українців Східного Поділля. Зауважимо, що при складанні узагальненої типології ми зазначали про статево, вузько локальну

Наукові записки

.....
та локальну приналежність певних складових комплексу одіжі за наявності таких даних. В інших випадках мається на увазі поширення назв одягу на території переважно всього Поділля та їх статеву ідентифікацію.

За головною ознакою саме функціонального використання загалом у традиційному костюмі українців Східного Поділля виділяють:

I. Основний комплекс вбрання, до якого відносять:

1) Групу натільного одягу – до кінця XIX ст. цей вид як чоловічого, так і жіночого строю складала виключно *сорочка*, що різнилася способами крою, декорування та носіння, зокрема:

а) жіночі *сорочки* за способом крою плечової частини ділять на:

- без плечових швів (*тунікоподібні, перекидні*): з бочками або без;
- з плечовими вставками (*уставкові, вуставкові або поликові сорочки*);
- з суцільнокрійним рукавом (*безуставкові, безвуставкові чи безполикові*);
- з нагрудними, плечовими або нагрудно-плечовими кокетками чи гестками (*сорочки на кокетці, сорочки-гестки*);

б) чоловічі *сорочки* за способом крою плечової частини розділяють на:

- без плечових швів (*тунікоподібні, перекидні*) сорочки: з бочками нижче рукавів по основі (як різновид – сорочки «*лоцманки*», «*чумачки*», які набули поширення у 20-30-ті рр. XX ст.); без бочків;
- з плечовими вставками (*уставкові, вуставкові або поликові сорочки*);
- з нагрудними, плечовими або нагрудно-плечовими кокетками чи гестками (*сорочки на кокетці, сорочки-гестки*);

2) Групу поясного або стегового одягу становить:

а) Жіночий поясний одяг, зокрема:

- незшитий (одно- та двошарові *запаски*);
- частково зшитий розпашний: *горбатки (горботки), гуньки, запаски-катраниці, катринці, обгортки, плахти*;
- зшитий глухий – це спідниці різної конструкції: *гуньки, димки або мальованки, друкованіці, літники, спідниці у зборки – «на брижах», спідниці у складки – «на фалдах», шарафани*;
- додатковий поясний одяг: *фартух (хвартух, попередниця), нагрудний фартух, фартух з фабричної тканини «в зборочки», хустка*;

б) Чоловічий поясний одяг – різноманітні сезонні штани: *гайдавери, порти (портки, поркениці, портяниці), сподні, холошні, шаровари, «радовляні» штани* (виготовлялися з цупкої тканини, Вінниччина).

II. Допоміжний нагрудний або плечовий одяг, що включає:

1) Нагрудний одяг без рукавів: жіночий – *безрукавки-нагрудники, катанки, керсетки (кірсетки, корсетки), камізельки*; чоловічий – *безрукавки-нагрудники, бунди, жилетки*;

2) Нагрудний одяг з рукавами: жіночий – *кафтаники (кафтанчики, кахтаники), кохти (кофти-польки), кабатки, катанки, кацавейки (кацабаї, кацафайки), куртаки, літники*; чоловічий – *бунди, куртки, піджаки, френчі*.

III. Верхній, або становий одяг, у якому виокремлюють:

1) Осінньо-весняний:

а) плащоподібний верхній одяг: *бунда* (Східне Поділля); *бурка*; *катанка з капюшоном* (Східне Поділля); *манта (мантина)*; *опанча* (Поділля, Гайсинський район Вінницької обл.);

б) довгий верхній одяг з сукна: *бурнус*; *полька*; *свита (свитка)*; *чекмінь (чекмен)* (Східне та Центральне Поділля; Гайсинський район Вінницької обл.); *чемерка (чемерка, чимарка)*; *чугайнка (чугайна)*; *чугай*;

в) короткий верхній одяг з сукна: *куртина*;

г) верхній одяг з полотна чи іншої тканини (крім сукна): *каптан*; *капота* (Східне Поділля); *катанка* (Східне Поділля); *плахта*; *полотнянка*;

2) Зимовий сукопний плащоподібний: *гуня (гунька)*;

3) Зимовий хутряний: *кожухи довгі, середньої довжини та короткі*.

IV. Головні убори, які ділять у залежності від статі та віку на:

1) Дівочі головні убори, до яких відносять:

а) *Бинди* (*лєнти, лянти, стрічки, стьонжки*) – начільні пов'язки-стрічки (парчеві або шокві, золотисті або сріблясті) без оздоблення або вишиті квітковими орнаментами нитками чи бісером;

б) *Вельон* (*велян, вильон*) – фата весільна;

в) *Віночки* (*вінки*): «білий» *весільний вінок* (*лойовий* – Вінниччина); *барвінковий вінок*; *весільні вінки із штучних квітів*; *виті* (*звиті*) *вінки із зілля*; *вінки-шнури*; *вінки площинні*; *вінці*; *восковий віночок* (*лойовий, папіровий, парафіновий, терновий* – Вінниччина); *золотий вінець* (с. Гордівка Тростянецького р-ну Вінницької обл.); *плетені* (*сплетені*) *вінки із зілля, польових квітів, рожі, ягід*; *руте'яний* (*рутяний*) *віночок* (с. Зятківці Гайсинського р-ну Вінницької обл.); *суботній вінок* (с. Сосонка Вінницького р-ну); *шиті* (*зшиті*) *вінки*;

г) *Вінкоподібні головні убори*: *вінкоподібні убори із живих квітів*; *вінок-обруч*; *вінок-обруч «наушник»*; *весільний вінкоподібний убір із налобної червоної гарусівки* (Східне та Центральне Поділля); *волочкові вінки* (*катаси*) (Східне та Центральне Поділля); *галянок* (с. Четвертинівка Тростянецького р-ну Вінницької обл.); *«квітки»* (Східне та Центральне Поділля); *коруночка* (с. Рахни-Лісові Шаргородського р-ну Вінницької обл.); *кутаси* (Східне та Центральне Поділля); *наушники* (*заушники, підвушники, позаушники*) (Східне та Центральне Поділля);

г) *Гарасівка* – вузька червона стрічка, яка підтримує коси (Вінниччина);

д) *Гимбер* (*імбер, імбер*) – головний убір білого кольору, яким покривали молоду (с. Маньківка Бершадського р-ну Вінницької обл.);

е) *Кісники* (*випліточки, вплітки, косники*) – вузькі стрічки (*стенжки, стьожки*) (Східне та Центральне Поділля) або шнури, які дівчата вплітали у коси (с. Вільшанка Крижопільського р-ну Вінницької обл.);

є) *Нафрамиця* (*нафрама*) – хусткоподібний убір, яким молодій у день весілля жінки пов'язували голову;

ж) *Рантух* (*рантушок*) – платовий весільний головний убір білого кольору з домотканого полотна, як фата (с. Левків, Соколівка Крижопільського р-ну Вінницької обл.);

з) *Рубок* (*рубочок*) – хустка, якою покривають молоду (с. Хоменки Шаргородського р-ну Вінницької обл.);

и) *Серпанок* – головний убір, яким покривали молоду поверх каптура, очіпка, виготовлений із прозорого домотканого полотна білого кольору; фата (смт. Брацлав, с. Годівка Тростянецького р-ну Вінницької обл.);

2) Жіночі головні убори, до яких належать:

а) *Каптур* (*каптура, каптурчик*) – різновид очіпка з круглим дном;

б) *Кибалка* (*кибалочка*) – головний убір заміжньої жінки у вигляді підкладки під очіпок, скрученої і зшитої з полотна у формі валика (с. Зятківці Гайсинського р-ну, с. Стіна Томашпільського р-ну Вінницької обл.);

в) *Кічка* (*кичка*) – головний жіночий убір у вигляді очіпка (Східне Поділля); *обручик*, виготовлений з конопляного прядива, який одягають під каптур (Вінниччина; с. Уяринці Тиврівського р-ну Вінницької обл.);

г) *Намітка* (*перемітка*) – рушникоподібний убір з лляної, зрідка конопляної або взагалі прозорої тканини; довге полотнище з тканим або вишитим орнаментом по обидва боки (забори), переважно білого (іноді сірого, коричневого та навіть чорного) кольору, яке носили поверх очіпка;

г) *Намітка-убрус* – рушникоподібний убір, який носили після весілля;

д) *Нафрама* – серпанковий головний убір;

е) *Очіпок* (*чепчик, чепець*) – м'який (*чепчик, чепець*) чи твердий убір складної форми з тканини або в'язаний (*плетінка*) технікою «брання»;

є) *Рантух* (*рантушина, рантушок*) – головний убір заміжньої жінки білого кольору з тонкого домотканого або фабричного полотна;

ж) *Рубок* (*рубочок*) – крамна, купована намітка (с. Хомутиці Калинівського р-ну Вінницької обл.);

з) *Серпанок* – обрядовий, святковий головний убір жінок похилого віку;

и) *Сіточка* – в'язаний головний убір початку ХХ ст. (Східне та Центральне Поділля);

і) *Хустка* (*платок, турпан, хустина, хустинка, хусточка, хустиночка, фустинка, фустка, фуска*) – пошита з квадратного чи прямокутного шматка тканини або в'язана;

3) Чоловічі головні убори, насамперед це:

Наукові записки

а) *Башлик* – каптур сукняний з довгими кінцями-китицями, що вдягали поверх шапки;

б) *Капелюхи: бриль* – солом'яний капелюх; *кресаня* – чорний фетровий капелюх; *повстаний капелюх* – парубоцький сірий капелюх з широкими полями і високим наголовком, прикрашений тканими стрічками, квітами та вовняними круглими помпонами (Східне Поділля);

в) *Картуз* – головний убір із фабричної або домашньої полотняної чи суконної тканини з чорним козирком із блискучого твердого матеріалу «сапи» (набув загального поширення з другої половини ХІХ ст.);

г) *Кашкет (кепка, козирка, фуражка)* – головний убір із синього чи зеленого сукна, рідше чорного із більшим розміром козирка – «сапою», ніж у картуза (набув поширення на початку ХХ ст.);

г) *Шапки: барашикова шапка* (Східне та Центральне Поділля); *заяча шапка; ковпачок* (Східне та Центральне Поділля; с. Зятківці Гайсинського р-ну Вінницької обл.); *конічні шапки; кубанка* (Східне Поділля; с. Війтівка Бершадського р-ну, с. Вільшанка Крижопільського р-ну Вінницької обл.); *кучма; мазниця* (Східне та Центральне Поділля); *папах* (с. Стіна Томашпільського р-ну Вінницької обл.); *шапки на завісах; шапка-кримка* (Східне та Центральне Поділля); *циліндричні шапки* із суконним синім або зеленим наголовком; *шапка з бобрами* (Східне та Центральне Поділля; с. Зятківці Гайсинського р-ну Вінницької обл.); *шапка козацька* (Східне Поділля); *шапка сива* (Східне і Центральне Поділля; с. Зятківці Гайсинського р-ну Вінницької обл.); *шапка стовбата; шличок*;

V. Взуття, в залежності від виду та техніки виготовлення, буває:

1) Взуття, що прикриває стопу ноги:

а) Плетене взуття – *личаки* (з липового лика), *личаки-верзуни* (*дерев'яники, солом'яники* – Східне та Центральне Поділля);

б) Стягнуте взуття – шкіряні *постоли* (*морщенці* – Східне та Центральне Поділля), *ходаки*;

в) Зшите взуття – *черевики*; пізніше *туфлі*;

2) Взуття, що прикриває стопу та гомілку:

а) Зшите взуття – зшиті *валянки, сап'янци, чобітки, чоботи* (*боксові, «восьмигранки», гвездьові, жовтинці, писані, підшивані, хромові, червонинці, шкапові та юхтові*), *чорнобривці; дерев'яники* (*дирипляники* – різновид чобіт на дерев'яній підшві, Вінниччина);

б) Валяне взуття – *валянки* (биті);

3) Різноманітні допоміжні види утеплення та захисту ноги – суконні *онучі*.

VI. Пояси, які здавна насамперед виконували захисну й оберегову функції, а пізніше – естетичну, розділяли на:

1) *Крайки*: а) вузькі плетені *крайки*; б) вузькі ткані *крайки: баюр* (*баюрок, баярок*) – вовняна узорчата крайка;

2) *Пояси*: а) плетені: вузькі, довгі *пояси* з вовни; *китайки* – кручені або плетені пояси (Східне та Центральне Поділля); *очкур* – мотузка для підв'язування чоловічих штанів («з очкурнею»); б) ткані: вовняні вузькі, довгі *пояси; рушникоподібні вишиті пояси; червчатий пояс* – тканий пояс червоного кольору (Східне Поділля); широкі *ткані пояси* (в клітинку, одноколірні або смугасті);

3) *Шкіряні ремені*.

VII. Традиційні прикраси в залежності від статті ділять на:

1) Жіночі, до яких належать:

а) Вушні прикраси – *заушники* (*ковтки з бовтицями* – сережки з підвісками), *ковтки* (*сережки, Вінниччина, Кодимський р-н, Одещина*), *кугутки* (Кодимський р-н, Одещина), *кульчики, сірешки* (Вінниччина);

б) Нагрудні прикраси: *баламути* (*баламута*); *бісерна криза; бісерна стрічка; букет весільний; венеціанське намисто* (*венеційські корали*); *гранати; гердан* (*гердяник*); *гердан стрічковий; дукати* (*дукачі*); *дукачі-образки; згарди; корали* (*каралі, коралі коралове намисто, пацьорки, правдиві корали шліфовані або рублені* (*тяті*)); *медалики; монисто з бісеру; намисто* (*монисто, пацьорки*); *пацьорки писані; перли* (*перла*); *скляне намисто* (*пацьорки*); *хрестики*;

в) Наручні прикраси (зустрічаються дуже рідко) – *браслети, обручі*;

г) Нашийні (шийні) прикраси: *бісерна стрічка; галочка* (Східне та Центральне Поділля); *гердан з дукачами; гердан стрічковий; гердан стрічковий з підвісками; згарди; згардочка; згардочка з волічкою* («*тупчики*») (Східне та Центральне Поділля); *монисто; пацьорка*

.....
(с. Писарівка, Кодимський р-н, Одещина); *пацьорки* (с. Козацьке, Балтський р-н, Одещина); *рубелі* (Східне Поділля);

д) Прикраси на пальці – *каблучки, обручі* (персні дерев'яні або залізні), *обручки* (вінчальні персні), *персні (перстні)*;

2) Чоловічі, до яких належать:

а) Нагрудні прикраси: *букет весільний*;

б) Прикраси на пальці – *обручки* (вінчальні персні).

VIII. Доповнення до одягу, серед яких:

1) *Бесага* – кишеня з фабричної тканини, яку носили жінки та дівчата при поясі нижньої юбки спереду і зверху (Одещина, Балтський р-н, с. Козацьке);

2) *Бесаги* – дві ткани торбини, котрі носили через плече (Вінниччина);

3) *Калита* – шкіряний чоловічий мішечок для тютюну;

4) *Калитка* – чоловічий гаманець з овечої шкіри, який кріпили на поясі;

5) *Кошки та кошки-сумки плетені* з соломи, різноманітних розмірів;

6) *Торба (торбина)* – мішечок-сумка з ручкою-поясом для носіння на плечі;

7) *Платочки (хустинки, хусточки, фустинки)* – хусточки близько 25 см завдовжки, оздоблені вишивкою на кутах, які використовувались нареченими як обереговий атрибут на весіллі; обрядові хусточки, які тримали у руках.

Таким чином, у цілому комплекс традиційного вбрання українців Східного Поділля містить загальнопоширені в Україні елементи народного одягу, головних уборів, взуття, прикрас і доповнень до одягу. Однак існували окремі різновиди складових костюма, які подоляни не носили, і навпаки – складові, які були характерні лише для українців Поділля та його східної локальної зони. Це пояснюється взаємовпливами між субрегіоном і сусідніми етнорегіонами України та іншими етносами. Запропонована типологія не претендує на завершений варіант, лише на його первинну основу, яка у процесі подальших етнографічних досліджень буде розширюватися.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Білан М., Стельмашук Г. Українській стрій / М. Білан, Г. Стельмашук. – Львів : Фенікс, 2000. – 328 с.
2. Білецька В. Українські сорочки, їх типи, еволюція й орнаментация / В. Білецька // Матеріали до етнології й антропології. – Львів, 1929. – Т. XXI–XXII. – Ч. I. – С. 43–109.
3. Булгакова-Ситник Л. Подільська народна вишивка : Етногр. аспект / Л. Булгакова-Ситник [Ред. О.М. Козакевич]. – Львів : Ін-т народознавства НАН України, 2005. – 328 с.
4. Бурачинська Л. Поділля / Л. Бурачинська // Український народний одяг (укр. і англ. мовами). – Торонто – Філадельфія, 1992. – С. 93–111.
5. Васіна З. О. Український літопис вбрання : [Книга-альбом]. Т. 2. XIII – початок XX ст. : Наук.-худож. реконструкції. Текстівки, рез. англ., рос. / З.О. Васіна. – К. : «Мистецтво», 2006. – 448 с. : іл.
6. Вишивка Східного Поділля : Альбом / [П 77 Автори : Є.М. Причепій, Т.І. Причепій, керівник проекту : Л.П. Лихач]. – К. : Родовід, 2007. – 344 с. : іл.
7. Вовк Х. Одежа / Х. Вовк // Студії з української етнографії та антропології. – Прага, 1928. – С. 124–170.
8. Воропай О. Звичаї нашого народу : Етнографічний нарис / О. Воропай [Перевидання 1966 р. (Мюнхен)]. – К. : Акціонерне видавничо-поліграфічне тов-во «Оберіг», 1993. – 592 с.
9. Врочинська Г. Українські народні жіночі прикраси XIX – поч. XX ст. / Г. Врочинська. [Вид. 2-ге, допов.]. – К. : Родовід, 2008. – 230 с. : кольор. іл.
10. Гальчевська Л. Традиційні головні убори українців Східного Поділля кінця XIX–XX ст. / Л. Гальчевська // Народний костюм як виразник національної ідентичності : Збірник наук. праць [за ред. М. Селівачова]. – К. : ТОВ «ХІК», 2008. – С. 177–195.
11. Гончарук Т. Український народний одяг із с. Зеленьки (Крижопільський район Вінницької області) / Т. Гончарук // Матеріали до етнології Поділля : польові дослідження. Вип. 1. [За наук. ред. В.А. Косаківського]. – Вінниця, 2005. – С. 46–49.
12. Дяк Л. Народний одяг с. Війтівки (Бершадський район Вінницької області) / Л. Дяк // Матеріали до етнології Поділля : польові дослідження. Випуск 1. [За наук. ред. В.А. Косаківського]. – Вінниця, 2005. – С. 49–51.
13. Кара-Васильєва Т.В. Українська сорочка. Альбом / Т.В. Кара-Васильєва. – К. : «Томіріс», 1994. – 30 с. : іл.
14. Косаківський В. Етнокультурна характеристика населення містечка Чечельника в історичному розвитку (XIX – початок XXI століття) : Автореф. дис. ... канд. іст. н. / НАН України. Ін-т мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського. – К., 2013. – 20 с. ; Його ж. Термінологічний словник та словник імен / В. Косаківський // Одвічна Русава (етнографія та фольклор с. Стіна на По-

- діллі). [Наук. ред. В.А. Косаківський, відповід. ред. Т.О. Цвігун]. – Вінниця : Вінницький обласний центр народної творчості, 2003. – С. 119–126.
15. Косміна О. Традиційне вбрання українців / О. Косміна. – К. : Балтія-Друк, 2008. – Т. I. Лісостеп. – 160 с. ; іл. Рез. англ.
 16. Марченко Т. Народний одяг с. Кожанка (Оратівський район Вінницької області) / Т. Марченко // Матеріали до етнології Поділля : польові дослідження. Випуск 1. [За наук. ред. В.А. Косаківського]. – Вінниця, 2005. – С. 51–52.
 17. Матейко К. Український народний одяг / К. Матейко. – К. : Наук. думка, 1977. – 224 с. : іл.
 18. Матейко К. Український народний одяг : Етнографічний словник / К. Матейко. – К. : Наук. думка, 1996. – 112 с.
 19. Медведчук Г. Український народний одяг подільських селян XVII – I пол. XX ст. / Г. Медведчук // Берегиня скарбів народних... [Упоряд. А.М. Трембіцький, О.Г. Погорілець]. – Хмельницький – Меджибіж : ПП Мельник А., 2010. – С. 142–158.
 20. Ніколаєва Т. Історичні передумови формування традиційного одягу Поділля / Т. Ніколаєва // Поділля. [Під ред. Артюх Л.Ф., Балущка В.Г., Болтарович З.Є. та ін.]. – К. : Видавництво НКЦ «Доля», 1994. – С. 260–276 ; Ї ж. Історія українського костюма / Т. Ніколаєва. [Л. З. Васиної, Л. Міненко, Т. Ніколаєвої, О. Слінчак, М. Старовойт]. – К. : Либідь, 1996. – 176 с. : іл.; Ї ж. Український костюм. Надія на ренесанс / Т. Ніколаєва. – К. : Дніпро, 2005. – 320 с. : іл.
 21. Пономар Л. Традиційний одяг (кінець XIX – середина XX ст.) / Л. Пономар // Одвічна Русава (етнографія та фольклор с. Стіна на Поділлі). [Наук. ред. В.А. Косаківський, відповід. ред. Т.О. Цвігун]. – Вінниця : Вінницький обласний центр народної творчості, 2003. – С. 63–80.
 22. Приватна колекція одягу В. Косаківського (Вінниця). – 40 одиниць.
 23. Спаський І.Г. Дукати і дукачі України / І.Г. Спаський. – К., 1970. – 167 с.
 24. Стельмашук Г. Українські народні головні убори / Г. Стельмашук. – Львів : Апріорі, 2013. – 276 с.
 25. Федорчук О. Українські народні прикраси з бісеру / О. Федорчук. – Львів : Свічадо, 2007. — 119 с. : іл.
 26. Фонди Бершадського районного краєзнавчого музею Вінницької області. Книга вступу. КВ – 60-1250.
 27. Фонди Вінницького обласного краєзнавчого музею. Група «тканини». Т – 280-3799.
 28. Фонди навчально-наукової лабораторії з етнології Поділля Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Книга вступу. КВ — 261-3511.
 29. Фонди Національного музею українського декоративного мистецтва України. Група «тканини». В – 1600-1800.
 30. Фонди Оратівського районного краєзнавчого музею Вінницької області. Книга вступу. КВ – 20-1460.
 31. Фонди Тиврівського районного краєзнавчого музею Вінницької області. Книга вступу. КВ – 2007-2915.
 32. Фонди Тульчинського районного краєзнавчого музею Вінницької області. Книга вступу. КВ – 1-1430.
 33. Фонди Українського центру народної культури «Музей Івана Гончара» (м. Київ). Книга надходжень. КН – 138, 202, 975, 976, 1024, 1190, 9812, 1564, 16414.
 34. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западнорусский край, снаряженной Русским географическим обществом : Материалы и исследования, собранные д. чл. П.П. Чубинским. – С.-Петербург, 1877. – Т. 7. – Ч. 2. – Малоруссы Юго-Западного края. – С. 374–452.

Иваневич Л.А. ОБОБЩЁННАЯ ТИПОЛОГИЯ ТРАДИЦИОННОГО КОМПЛЕКСА ОДЕЖДЫ УКРАИНЦЕВ ВОСТОЧНОГО ПОДОЛЬЯ XIX – НАЧАЛА XX ВЕКА

В процессе основательного анализа научных и краеведческих работ, статей, а также музейных фондовых коллекций народной одежды в статье раскрывается проблема формирования классификации традиционного комплекса одежды украинцев историко-этнографического региона Подолья XIX – начала XX века. Впервые сделана попытка создания обобщённой типологии народного костюма украинцев непосредственно восточноподольской локальной зоны.

Ключевые слова: традиционный комплекс одежды, украинцы Подолья, восточноподольская локальная зона, обобщённая типология, народный костюм, музейные коллекции, нательная, поясная, плечевая и верхняя одежда, головные уборы, обувь, украшения, пояса, дополнения к одежде.

Ivanevuh L.A. THE GENERAL CLASSIFICATION OF THE TRADITIONAL COMPLEX OF UKRAINIAN CLOTHES FROM THE EASTERN PODILLYA OF THE XIX – THE BEGINNING OF THE XX CENTURY

In the process of sound analysis of scientific works and studies of local lore, articles and museum fund collections of national clothes the problem of forming the classification of traditional complex attire of Ukrainians in the historical and ethnographical region of Podillya in the XIX – at the beginning of the XX century is shown in the article. For the first time an attempt of creation a general classification of national costume of the Ukrainians of East Podillya local zone is made.

Keywords: traditional complex attire, Ukrainians of Podillya, East Podillyan local zone, classification, national costume, museum collections, body, belt, upper and shoulder clothes, headwear, shoes, adornment, belts, addition to the clothes.

УДК 027.6 (477.43/.44) «18/19»

О.Б. Айвазян

НАРОДНІ БІБЛІОТЕКИ ПОДІЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті йдеться про заснування та діяльність народних бібліотек на території Подільської губернії наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.

Ключові слова: народна бібліотека, бібліотечна мережа, Подільська губернія.

Історія народних бібліотек Подільської губернії становить інтерес як одна з цікавих, але мало вивчених проблем бібліотекознавства та історії краю. Окремі напрацювання з даного питання здійснили подільські науковці О.М. Завальнюк та О.Б. Комарницький [1], Л.С. Лиса [2], В.С. Лозовий [3], В.С. Прокопчук [4], Т.Р. Соломонова [5], Ю.А. Хоптяр [6]. Дана публікація ставить за мету розглянути та узагальнити історичні факти про утворення та діяльність такого типу бібліотек, як народні бібліотеки, на теренах Подільської губернії наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.

Зародження та розвиток народних бібліотек були наслідком соціально-економічних реформ середини 60-х рр. ХІХ ст. Вже після 1861 р. зусилля суспільства та громадських організацій спрямовувалися переважно на розповсюдження грамотності, тому одним із важливих напрямів діяльності органів місцевого управління (а згодом і земств) була культурно-освітня робота. Вони сприяли відкриттю шкіл, завдяки яким у селах формувався прошарок грамотних людей. Великі надії місцеві громади покладали на безкоштовні бібліотеки-читальні, тобто народні бібліотеки, метою яких було поширення знань через читання. Народні бібліотеки – збірна назва (міські безкоштовні, народні читальні, громадські бібліотеки, громадські бібліотеки-читальні, народні сільські бібліотеки) загальнодоступних безплатних та почасти з незначною платнею бібліотек для широких верств трудового населення [7].

До революції 1917 р. на території Російської імперії існувало багато видів народних бібліотек. На території Подільської губернії більшість становили бібліотеки, засновані Комітетом піклування про народну тверезість, місцевими громадами (згодом – земствами) та бібліотеки товариств. Варто зазначити, що читальнею раніше називали читальний зал, а під бібліотекою розуміли сучасний абонемент, тобто видачу книг додому. Якщо в бібліотеці були і абонемент, і читальний зал, вживався термін «бібліотека-читальня». Термін «бібліотека» в статті вживається і в більш широкому значенні.

Нагляд за діяльністю народних бібліотек та бібліотек-читалень у досліджуваній період здійснювали три відомства: Міністерство внутрішніх справ (МВС), Міністерство народної освіти (МНО) та Духовне відомство. Останнє опікувалося народними книгозбірнями, що формувалися на базі церков та церковних шкіл. Поділ між іншими двома міністерствами був доволі умовним. Ті книгозбірні, які розташовувались в окремому приміщенні, знаходились у відомстві МВС і могли мати в структурі і абонемент, і читальний зал – так звані бібліотеки-читальні. Народні бібліотеки при школах знаходились у відомстві МНО і мали тільки бібліотеки без читалень.

Перші народні книгозбірні Подільської губернії почали утворюватися при школах. Як правило, вони існували при початкових навчальних закладах у повітових центрах. Перебуваючи на положенні шкільних бібліотек, вони виконували подвійні функції – з одного боку, забезпечували навчальний процес, з іншого – підвищували загальний освітній рівень народу, оскільки мали право публічного доступу до своїх фондів.

Комплектувалися народні бібліотеки лише дозволеною літературою – белетристичною, релігійною, історичною та природознавчою; обслуговували переважно дітей та підлітків [8]. З 1888 р. вчений комітет МНО став видавати списки дозволених книг (примірні каталоги), фільтруючи книжковий потік від «неблагонадійної інформації» [9, с. 10]. У 1890 р. міністром МВС були видані тимчасові правила для бібліотек, які знаходились у його відомстві, що значно погі-